

WANDA PAPROCKA

PROBLEMATYKA WSPÓŁCZESNYCH PRZEMIAN
W KULTURZE LUDOWEJ W OSTATNICH PRACACH CZESKICH
I SŁOWACKICH ETNOGRAFÓW

Problematyka zmiany kulturowej znajduje się w kręgu zainteresowań etnografów w wielu krajach. W państwach socjalistycznych, w których radykalne zmiany polityczne, ekonomiczne i społeczne wywołały dynamiczne przeobrażenia wewnątrzkułturowe, problem ten musiał stać się pierwszoplanowy w badaniach nad współczesnością¹.

Jest rzeczą zrozumiałą, że w procesie współczesnych przemian zachodzących w tych krajach, w określeniu podstawowych wyznaczników zmian, jak i w stopniu powiązania ich z procesem industrializacji i urbanizacji, występować będą znaczne różnice wynikające z odmiennych warunków rozwoju historycznego każdego z państw, a więc zależne od tych układów, które poprzedziły stan aktualny analizowanej rzeczywistości². Nie można nie podkreślić różnic w interpretacji zjawisk związanych z procesem zmian kulturowych, wynikających z odmiennych założeń metodologicznych i różnych technik badawczych stosowanych w poszczególnych krajach.

Porównanie ukazujących się w ostatnim 15-leciu prac etnografów polskich z pracami czeskimi i słowackimi wyraźnie wskazuje na istnienie tych różnic. Nie można jednak, śledząc powojenną literaturę etnograficzną w Czechosłowacji, nie zauważyć i pewnych analogii z badaniami prowadzonymi w Polsce nad zagadnieniem współczesnych przemian, analogii wynikających z znacznych podobieństw w rozwoju myśli etnograficznej w obu krajach³.

¹ Por. *Zmiany kultury chłopskiej. Problematyka i metody prac etnograficznych*, praca zbiorowa pod redakcją K. Zawistowicz-Adamskiej, Wrocław 1973.

² Por. W. Dynowski, *Etnografia w aktualnych tendencjach rozwojowych nauk społecznych*, „Etnografia Polska”, t. 11: 1967, s. 15, s. 15-32.

³ Por. A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Analogie i różnice rozwoju polskiej i czeskiej kultury ludowej w świetle opracowań syntetycznych*, maszynopis referatu wygłoszonego na konferencji w Libicach w 1971 r. (Czechosłowacja).

Zarówno w etnografii czechosłowackiej, jak i polskiej po II wojnie światowej ulegają zasadniczej zmianie założenia teoretyczne i metodologiczne badań. Następuje stopniowe odejście od istniejących we wcześniejszych okresach zainteresowań archaizmami kulturowymi, poszukiwanymi na terenach wyróżniających się zachowawczością, od inwentaryzacji jednostkowych wytworów zlokalizowanych w czasie i przestrzeni, na rzecz analizy przemian zachodzących w historycznym procesie rozwoju kultury. Jakkolwiek przyjęcie tego stanowiska skierowywało uwagę i na zagadnienie współczesności traktowanej jako ostatnie ogniwo historycznego procesu rozwoju, to szczególnie w pierwszym okresie (w Czechosłowacji trwał on dłużej niż w Polsce, prawie do końca lat 60-tych) w sposób niedostateczny analizowano sam proces współczesnych zmian. Ograniczano się często do genetycznej interpretacji zjawisk kulturowych bez dostatecznie całościowego widzenia badanej rzeczywistości, wzajemnych sprzężeń między elementami struktury, jak również funkcji tych elementów w ramach całości. W chwili obecnej zarówno w Polsce, jak i w Czechosłowacji możemy już jednak stwierdzić, że w studiach nad procesem przeobrażeń współczesnych powszechnie przyjęte stanowisko badawcze zakłada całościowe i dynamiczne ujmowanie rzeczywistości kulturowej⁴.

Takie stanowisko wymagało w konsekwencji nowego spojrzenia na przedmiot badań — społeczność wiejską, która w zmienionych warunkach gospodarczych, społecznych i kulturowych przedstawiała tworzyć zintegrowaną całość, stając się środowiskiem wielozawodowym, zróżnicowanym kulturowo. Zainteresowania etnografów wykroczyły więc poza kulturę ludową, kulturę powstałą w określonych warunkach i na określonym etapie rozwoju historycznego i objęły również niektóre środowiska miejskie i grupy zawodowe. Dążąc do uchwycenia powiązań funkcjonalno-strukturalnych przedmiotem badań stawały się najczęściej mikro-struktury, takie jak rodzina i społeczność lokalna. Badanie ludzkiej zbio-

⁴ Por. A. Melicherčík, *Československa etnografia a niektoré jej úlohy pri vystavbe socializmu*, „Národopisný sborník”, R. 9: 1950; K. Dobrowolski, *Drogi rozwoju etnografii polskiej, jej obecne zadania, metody i związki z innymi naukami*, „Etnografia Polska”, t. 1: 1958, s. 72-83; B. Filová, *K niektorým aktuálnym metodologickým otázkam národopisnej vedy*, „Slovenský Národopis”, R. 8: 1960, s. 177-188; A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Z zagadnień metody polskich prac etnograficznych: czas i przestrzeń w badaniach kultury ludowej*, „Etnografia Polska”, t. 9: 1965, s. 25-40; A. Melicherčík, *Tradičné a nietradičné v ľudovej kultúre*, „Slovenský Národopis”, R. 14: 1966, s. 63-68; K. Dobrowolski, *Studia z pogranicza historii i socjologii*, Wrocław 1967, s. 6-31; A. Pranda, *Niektoré teoretické otázky štúdia ľudovej kultúry v súčasnosti*, „Slovenský Národopis”, R. 18: 1970, s. 39-60; O. Skalniková, K. Fojtik, *K teorii etnografie současnosti*, Praha 1971, ss. 80.

rowości jako określonej całości pozwalało bowiem zarówno na prześledzenie wszystkich elementów składających się na jej strukturę, jak i na zbadanie mechanizmu ich funkcjonowania. Socjologiczny aspekt prowadzonych badań, wyrażających się m. in. zwróceniem uwagi na zagadnienia więzi społecznej, wymagał korzystania z metod i technik stosowanych w socjologii.

Ten proces formowania się nowych kierunków zainteresowań etnografii daje się wyraźnie prześledzić w pracach etnografów czeskich i słowackich ukazujących się w ostatnich latach⁵. Nowe tendencje badawcze nie spowodowały jednakże całkowitego odejścia od studiów z zakresu kultury tradycyjnej. Badania zachowanych reliktowych form kultury tradycyjnej mają swoją pozycję w planach naukowych placówek etnograficznych Czeskiej i Słowackiej Akademii Nauk. Ogólnie można więc stwierdzić, że w rozwoju studiów etnograficznych na terenie Czechosłowacji wyraźnie dają się zaobserwować dwie tendencje badawcze. Pierwsza obejmuje studia nad kulturą ludową w procesie jej historycznego rozwoju, doprowadzone niejednokrotnie do współczesności. Druga, koncentruje uwagę badaczy głównie na procesie współczesnych zmian widzianych w szerokim kontekście zjawisk kulturowych.

Całą problematykę studiów kultury ludowej w Czechach i na Słowacji można podzielić, jak podaje Adam Pranda w swoim artykule dotyczącym głównych kierunków współczesnej etnografii w Czechosłowacji, na kilka grup zagadnień⁶:

1. Badania rozwoju kultury ludowej w ramach określonej społeczności lokalnej — wsi z uwzględnieniem zmian, jakie następowały pod wpływem różnicowania się zawodowego ludności w przeszłości i obecnie.
2. Badanie kultury ludowej przesiedleńców i repatriantów oraz związanych z tym zagadnień adaptacji, integracji i akulturacji.
3. Badanie kultury ludowej czeskich i słowackich mniejszości narodowych za granicą.
4. Badanie kultury ludowej w przemysłowym regionie w przeszłości i w procesie współczesnych przemian.

⁵ K. Fojtik, *Etnografie a sociologie*, „Národopisné aktuality”, 1965, nr 34; K. Fojtik, O. Skalnikova, *Výzkum průmyslových oblastí v československé etnografii*, „Český lid”, R. 52: 1965 nr 3, s. 131-143; J. Michálek, *Niektore problémy studia ľudovej kultúry v súčasnosti*, „Slovenský Národopis”, R. 15: 1967, s. 489-498; O. Skalnikova, K. Fojtik, *Etnografie súčasnosti. Vychodiska a výsledky*, „Český lid”, R. 56: 1969, s. 255-272; A. Pranda, *K. periodizácii vývinu ľudovej kultúry na Slovensku*, „Slovenský Národopis”, R. 17: 1969, s. 327-347; A. Pranda, O. Danglova, *Diskusia na konferencii o perspektivách rozvoja národopisnej vedy na Slovensku v Smoleniciach*, „Slovenský Národopis”, R. 17: 1969, s. 433-452.

⁶ Podział na grupy zagadnień przyjęty za A. Prandą, *Hlavné smery studia českej a slovenskej ľudovej kultúry v súčasnosti*, (w druku).

5. Badanie kultury ludowej w mieście w przeszłości i w procesie współczesnych przemian.

6. Teoria i metodologia (proces zmian w kulturze ludowej, perspektywy rozwoju kultury ludowej, periodyzacja).

7. Syntezy (Vlastiveda, encyklopedie, atlas etnograficzny).

Prace monograficzne, dotyczące wybranych zagadnień kultury ludowej, oraz monograficzne opracowania kultury ludowej określonych społeczności lokalnych stanowiły dość długo podstawową formę prezentowania wyników prowadzonych w Czechosłowacji badań etnograficznych.

Wcześniejsze prace tego typu można zaliczyć do monografii historycznych⁷. Postępowanie badawcze zmierzało w tym wypadku do rejestracji i rekonstrukcji faktów i wytworów kulturowych w odniesieniu do przeszłości, najczęściej ujętych w ramy klasycznego trójpodziału kultury. Skierowanie uwagi na zagadnienie zmieniającej się nieustannie rzeczywistości wprowadza jednak wkrótce konieczność analizy wszystkich czynników warunkujących badaną rzeczywistość, zarówno w przeszłości, jak i współcześnie. Tak ujęte opracowania monograficzne uwzględniające znaczenie warunków gospodarczych i społecznych w procesie kształtowania się kultury ludowej dawały już podstawę do analizy procesu jej zmian⁸.

Rozpatrując drogi rozwoju studiów etnograficznych w Czechosłowacji nie można pominąć sprawy różnic, jakie zarysowują się w problematyce badawczej etnografii słowackiej i czeskiej. U podstaw tych różnic leżą niewątpliwie odmienne drogi rozwoju gospodarczego, społecznego i politycznego obu krain. Znacznie wcześniejszy i intensywniejszy w Cze-

⁷ Np. S. Kovačevićová, *Ludovy odev v Hornom Liptove*, Bratislava 1955, ss. 252; V. Scheufler, *Dejiny chodské ceramiky*, Plzeň 1959, ss. 193; A. Pranda, *K. dejinam výroby mlynských kamenov na střednom Slovensku*, „Slovenský Národopis”, R. 12: 1964, s. 561-605; V. Uhlar, *Vretena a kolovraty na Slovensku*, „Sborník Slovenský Národného Muzea”, R. 60: 1966, s. 9-55.

⁸ A. Pranda, *O regionalnom národopisnom bádani na Sloveńsku*, „Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej Národopisnej spoločnosti pri SAV”, 1966 nr 3-4, s. 3-7; V. Frolec, *Perspektiva regionalnych národopisných monografií na Moravě a ve Slezku*, „Slovenský Národopis”, R. 16: 1968, s. 574-577; M. Markus, *Plán napísania národopisnej monografie východného Slovenska*, „Slovenský Národopis”, R. 16: 1968, s. 611-613; J. Podolák, *K príprave regionalných národopisných monografií na Slovensku*, tamže, s. 593-598; V. Scheufler, *Regionalni národopisná monografie v plánoch Ustavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV*, tamže, s. 607-611; O. Skalniková, *Ostravsko — monografie průmyslové oblasti* tamže, s. 607; J. Tómes, *Duchovní a sociální kultura v národopisné monografii*, tamže, s. 621-623.

chach niż na Słowacji proces industrializacji i urbanizacji miał zasadniczy wpływ na stopień zachowania tradycyjnej kultury ludowej, jej strukturę i siłę funkcjonowania w społeczeństwie. Różny stan zachowania kultury ludowej determinował kierunek zainteresowań etnografów czeskich i słowackich, różne więc siłą rzeczy musiały być punkty wyjścia, z jakich etnografia obu krain przystąpiła do badań nad współczesnym procesem zmian.

Jak już wspomniano, zmiany, jakie nastąpiły po II wojnie światowej, przyczyniły się do kształtowania się nowej problematyki badawczej. Socjalistyczna industrializacja i związany z tym znaczny wzrost procesów migracji, kolektywizacja wsi, jak i dokonana bezpośrednio po wojnie akcja przesiedleńcza i repatriacyjna skierowały uwagę etnografów na nową sferę zagadnień. Ruchy ludnościowe związane były zarówno z zasiedlaniem opuszczonych przez ludność niemiecką terenów przygranicznych, repatriacją obywateli ČSRS ze Związku Radzieckiego, z Węgier, w mniejszym stopniu z Jugosławii, Bułgarii i Rumunii, jak i wewnętrznymi przesiedleniami ludności. Podobnie jak i w innych krajach, m. in. w Polsce, tak i w Czechosłowacji procesy te dały podstawę nowym badaniom dotyczącym adaptacji i integracji ludności. Zderzenie kultur, wzajemne zapożyczenia oraz tworzenie się nowej więzi społecznej, nowego wzorca kultury, stanowiły bogatą problematykę, w której badanie procesu zmian zajmowało szczególną pozycję.

Studia nad skutkami procesów migracyjnych wewnątrz kraju przyczyniły się do zapoczątkowania wieloletnich badań etnograficznych nad mniejszościami czeskimi i słowackimi żyjącymi poza granicami kraju. Prowadzone one były w Rumunii, w Polsce, w Jugosławii (mniejszości czeskie i słowackie), na Węgrzech, w Rumunii i Bułgarii. Problematyka podejmowanych indywidualnie i zespołowo badań dotyczyła zarówno kultury materialnej (w znacznym stopniu rolnictwa i budownictwa ludowego), jak i zagadnień społecznych kultury duchowej i folkloru⁹. Szczególnie interesujące z punktu widzenia procesu zmian są prowadzone do chwili obecnej badania mniejszości czeskich na terenie Jugosławii. Zakrojone na szeroką skalę badania z zakresu kultury materialnej i duchowej dają nie tylko podstawę dla analizy procesów akul-

⁹ J. Širácký, *Stáňovanie Slovákov na Dolnú zem v 18 a 19 storoci SAV*, Bratislava 1966, ss. 297; S. Začevič, *Slovenská mensina v Juhoslávii*, „Vestník NSČS pri CSAV a SNS pri SAV”, 1964 nr 1, s. 7-10; I. Heroldová, *České národnostní menšiny a národopis*, „Národopisné aktuality” R. 3: 1966 nr 3-4, s. 12-20; tenże, *K akulturačnim procesu najstarši české menšiny*, „Česky lid”, R. 53: 1966 nr 3, s. 146-159; R. Bednárík, *Slováci v Juhoslávii. Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre*, Bratislava 1966, ss. 386; I. Heroldová, *Akulturačni proces české menšiny v Chorvatsku*, „Národopisné aktuality”, R. 5: 1968 nr 1, s. 8-13; J. Širácký, *Slováci ve Svete*, „Svet vedy”, R. 16: 1969, s. 257-260.

turacyjnych, ale dostarczają również materiały do studiów nad starszymi fazami rozwoju czeskiej kultury ludowej.

Następna grupa zagadnień, zajmująca już od wielu lat znaczną pozycję przede wszystkim w czeskiej, ale również i w słowackiej literaturze etnograficznej, a w omawianym okresie szczególnie bogato reprezentowana, dotyczy kultury ludowej w przemysłowym regionie w przeszłości i w procesie współczesnych przemian oraz kultury ludowej w mieście. Wobec dość znacznych różnic w sposobie widzenia samego przedmiotu badań, problematyce tej poświęcono wiele artykułów dotyczących teorii i metodyki badań¹⁰.

Poszukiwanie i odtwarzanie elementów tradycyjnej kultury chłopskiej funkcjonujących jeszcze w społecznościach mieszkańców miast i regionów przemysłowych było podstawowym celem dawniejszych, prowadzonych od lat 60-tych prac nad kulturą robotniczą. Porównując jednakże kolejno opracowywane i wydawane monografie: *Banicka dedina Žakarovce*¹¹, *Kladeňsko*¹², *Rosicko-Ostravansko*¹³, oraz szereg monografii z tego zakresu poświęconych wybranym zagadnieniom, wyraźnie można zaobserwować zmiany w sposobie widzenia badanej rzeczywistości, jak również dążenie do bardziej całościowego jej ujęcia, w miarę rozwoju warsztatu naukowego w tej nowej dla etnografii dziedzinie.

W myśl nowych założeń badawczych, sprawdzanych i korygowanych niejednokrotnie w toku studiów, podstawowym celem badań staje się poszukiwanie i rejestracja cech charakterystycznych kultury powstałej w aglomeracjach przemysłowych i miejskich oraz badanie wpływu tych aglomeracji na wsie położone w ich pobliżu¹⁴.

Należy jednak pamiętać, że daleko zaawansowany w momencie pod-

¹⁰ S. Kremenšek, *Industrializacija, urbanizacija i etnološki vidik*, „Slovenski etnograf”, R. 18/19: 1965-1966, s. 133-134; K. Fojtik, *Problemy a metody narodopisneho výzkumu priemysloveho mesta a oblasti*, „Slovenský Národopis”, R. 13: 1965 nr 4, s. 413-430; tenże, *Problemy etnografického studia sociální kultury ve velkých městech a průmyslových oblastech*, [w:] *Kolokvium k otázkám vymedzení východoslovenské průmyslové oblasti (1900-1950)*, Košice 1967; V. Tumorová, *Etnografické studium města jako centra průmyslové oblasti*, tamże, s. 59-60; A. Pranda, *Niektore teoretické otázky studia ľudovej kultúry v súčasnosti*, „Slovenský Národopis”, R. 18: 1970, s. 39-60; J. Vařeka, *Príspevek k teorii etnografie současnosti*, „Český lid”, R. 58: 1971, s. 113-115; O. Skalníková, K. Fojtik, *K teorii etnografie současnosti*, Praha 1971, ss. 80.

¹¹ *Banicka dedina Zakarovce*, Bratislava 1956, ss. 665.

¹² *Kladensko život a kultura lidu v průmyslové oblasti*, Praha 1959.

¹³ K. Fojtik, O. Sirovátka, *Rosicko — Ostravansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*, Praha 1961.

¹⁴ K. Fojtik, *Dům na předměstí (Etnografická studie o životě obyvatel cizovniho domu v Brně)*, [w:] *Brno v minulosti a dnes*, Brno 1964, s. 45-68; V. Tumorová, *Pražské nouzové kolonie*, „Český lid”, R. 52: 1965 nr 3, s. 189-191.

jęcia badań nad kulturą robotniczą proces industrializacji ziem czeskich zmusza badacza do widzenia retrospektywnego. Analiza źródeł historycznych ma w dalszym ciągu podstawowe znaczenie w procesie poznawczym i kieruje wysiłki badacza w dużym stopniu ku rekonstrukcji historycznej. Proces formowania się nowej struktury społeczno-zawodowej, nowych stosunków społecznych w ośrodkach i miastach przemysłowych zasiedlanych w znacznym stopniu przez ludność pochodzenia wiejskiego nie jest sprawą chwili obecnej, jak np. w wielu krajach obozu socjalistycznego, ale początkami swymi sięga niejednokrotnie przełomu XVIII i XIX w. Nie znaczy to jednak, że w kręgu zainteresowań etnografów czeskich nie znajdują się zagadnienia związane z procesem współczesnych zmian zachodzących pod wpływem socjalistycznej industrializacji. Świadczą o tym prace prowadzone w powstających i rozwijających się dopiero po II wojnie światowej regionach przemysłowych¹⁵.

W większości jednak przypadków trwający wiele lat proces kształtowania się ośrodków przemysłowych daje badaczowi znaczną perspektywę historyczną w spojrzeniu na szereg zjawisk kulturowych występujących na tych terenach. Ta perspektywa czasowa daje podstawę etnografom do podjęcia próby wytyczenia granic nowych regionów i określenia ich społeczno-kulturalnego typu. Analiza struktury etnicznej ludności umożliwia badanie roli lokalnych tradycji w procesach integracyjnych, wzajemnego stosunku wiejskich i miejskich społeczności w tworzeniu się nowej więzi społecznej i nowej tradycji, badanie wpływu kultury masowej i inne¹⁶.

Również w podjętych na szeroką skalę i prowadzonych od kilku lat badaniach na terenie jednego z największych ośrodków przemysłowych Ostrawsko-Karwińskim zagadnienia te są przedmiotem szczegółowych studiów.

Z przedstawionych w szeregu artykułów założeń badawczych wynika, że autorzy przygotowywanej monografii rejonu ostrawskiego dążą nie tylko do wykorzystania zdobytych przy opracowaniu poprzednich monografii doświadczeń, ale zdają sobie sprawę, że dla uzyskania pełnego obrazu zmieniającej się rzeczywistości konieczne jest ko-

¹⁵ Np. badania prowadzone w rejonie Gotwaldowa.

¹⁶ K. Fojtik, O. Skalnikova, *Výzkum průmyslových oblastí v československé etnografii*, „Český lid”, R. 52: 1961, nr 3, s. 131—143; O. Skalnikova, *Vliv rozvoje průmyslu na vytváření, vývoj a zánik etnografických oblastí*, „Zpravy oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottvaldově”, 1966 nr 4-5, s. 182-190; tenże, *Předpoklady vytvoření kulturního typu nové průmyslové oblasti*, [w:] *Kolokvium k otázkám vymezení východoslovenské průmyslné oblasti (1900-1950)*, Košice 1967, s. 68-74.

rzystanie w zakresie stosowanych metod i technik badawczych z osiągnięć innych dyscyplin naukowych, głównie socjologii. Wymaga tego również bardziej złożony niż w badanych dotąd rejonach charakter tego przemysłowego ośrodka. Specyfiką terenu jest jego niejednorodność pod względem narodowościowym skład ludności (wynikający z istniejącego w przeszłości podziału na Ostrawę Morawską i Śląską) oraz znaczenie Ostrawy, zarówno dawniej, jak i obecnie, nie tylko jako centrum przemysłowego, ale również jako ośrodka kulturalnego i handlowego na tym obszarze ¹⁷.

Jakkolwiek całościowe opracowanie monografii wymaga jeszcze dość długiego czasu, ukazujące się w czasopiśmie etnograficznych opracowania dotyczące zmian, jakie nastąpiły w niektórych dziedzinach życia gospodarczego i społecznego wsi na tym terenie pod wpływem industrializacji, dostarczają bardzo ciekawego materiału porównawczego dla badań prowadzonych na terenie Polski ¹⁸.

Inny charakter posiadają badania prowadzone na terenach uprzemysławianych na Słowacji. Związane jest to z różnym w stosunku do Czech rozwojem gospodarczym tych terenów, a zwłaszcza z wolniejszym tempem rozwoju przemysłu i dominującym do II wojny światowej rolniczym charakterem tych ziem.

Stopniowo następujące zmiany struktury zawodowej pozwalają śledzić proces przejścia ludności wiejskiej od tradycyjnych zawodów pozarolniczych, dających dochód uzupełniający budżety gospodarstw rolnych, do kategorii chłopów-robotników zatrudnionych w produkcji przemysłowej.

Różnorodność zajęć dodatkowych ludności wiejskiej na Słowacji dowodzi, że odejście od pracy na roli do pracy w przemyśle nie nastąpiło tak radykalnie i szybko jak w Czechach, a dwuzawodowość była charakterystyczną cechą struktury społecznej na tych terenach przez długi okres. Stąd wiele miejsca w literaturze etnograficznej ostatnich lat poświęcono opracowaniom dotyczącym zajęć pozarolniczych, ich znaczeniu dla kształtowania się procesu zmian struktury społeczno-gospodarczej i zawodowej wsi ¹⁹.

¹⁷ O. Skalníková, *Problém Ostravska jako etnografické oblasti*, „Český lid”, R. 51: 1964 nr 5-6, s. 358-365.

¹⁸ O. Skalníková, J. Šťastná, *Současná forma svatby v nových městech na Ostravsku*, „Český lid”, R. 53: 1966 nr 1, s. 23-32; J. Šťastná, *Zemědělské hospodaření dělníků na Ostravsku*, „Český lid”, R. 54: 1967 nr 1, s. 1-15.

¹⁹ A. Franda, *Příčiny vzniku a rozvoja doplnkových zamestnaní na Kysuciach*, „Slovenský Národopis”, I část. R. 13: 1965, s. 1-64, II část. R. 14: 1966, s. 3-64; tenże, *K problematike výskumu dvojitého zamestnania (t. zv. kovorolnictvo)*, „Slovenský Národopis”, R. 15: 1967, s. 3-43. W pracach tych zawarta jest bogata bibliografia dotycząca tego zagadnienia.

Analizując okres po II wojnie światowej szczególną uwagę zwrócono na towarzyszące szybko postępującej industrializacji wszelkie rodzaje procesów migracyjnych: od migracji wahadłowych — poprzez sezonowe — do migracji stałych oraz na wzrost znaczenia małych miasteczek i tworzenia się nowych skupisk ludności itp. Studia nad tym zagadnieniem stanowić będą niewątpliwie punkt wyjścia dla dalszych badań nad kulturą robotniczą na Słowacji.

W rozważaniach nad problemami teoretycznymi i metodologicznymi dużo uwagi poświęcono w ostatnim okresie sprawie dokładnego sprecyzowania zakresu przedmiotu badań etnograficznych. Tematem szczegółowych analiz są m. in. pojęcia „lud”, „ludowa kultura”, „społeczność wiejska”, które wymagają nowego sformułowania wobec poszerzenia pola badań etnograficznych o zagadnienia dotyczące kultury robotniczej, miejskiej, kolektywów rolnych itp. Przedmiotem dyskusji jest też pojęcie współczesności, a szczególnie jego zakres czasowy²⁰.

Studium współczesności według niektórych badaczy to studium historycznego procesu rozwoju kultury robotniczej, przykładem tego są m. in. badania rozwoju kultury górniczej od chwili powstania tego przemysłu, według innych badaczy pojęcie to odnosi się do procesu zmian związanych z socjalistyczną industrializacją i kolektywizacją, a więc do ostatniego dwudziestolecia. Stanowisk tych nie należy uważać za sprzeczne, zostały one bowiem sformułowane na podstawie badań odmiennie rozwijających się pod względem gospodarczym terenów Czech, Moraw i Słowacji. Jeżeli więc pojęcie współczesności związane jest ze zmianami, które występują pod wpływem industrializacji, urbanizacji, masowych migracji, zmieniających w sposób zasadniczy tradycyjną społeczność wiejską, to różnice w czasie musiały być znaczne.

Rozwiązania szeregu problemów teoretycznych i metodologicznych wymagało również podjęte przez etnografię czeską i słowacką zadanie opracowania atlasu etnograficznego.

Jakkolwiek potrzebę opracowania atlasu postulowano już przed II wojną światową, a metody badań atlasowych znane i stosowane były jeszcze wcześniej, do realizacji czeskiego i słowackiego atlasu etnograficznego doszło dopiero w ostatnich latach. Pomimo, że przyjęte przez czeską i słowacką etnografię zasady opracowania atlasowego wykazują pewne różnice, obydwie przygotowywane atlasy mają przedstawić rozwój i wykazać charakterystyczne cechy kultury ludowej Czechosłowacji²¹.

²⁰ Skalnikova, Fojtik, *K teorii etnografie...*

²¹ D. Stránska, *Historycko-národopisný atlas Československa*, NVC 33, 1956, s. 300-321; M. Benža, S. Kovačevićova, J. Podolak, *Etnografický atlas*

Do opracowania atlasu czeskiego wykorzystywane są również materiały z dotychczas prowadzonych badań monograficznych pracowników Ustavu pro Etnografiu a Folkloristiku ČSAV.

Badania nad słowackim atlasem etnograficznym (prowadzone w ramach Narodopisneho Ustavu SAV) wykonywane są na podstawie jednego kwestionariusza zawierającego 5 głównych tematów: rolnictwo, budownictwo i wnętrze mieszkalne, strój i tkactwo, stosunki społeczne i rodzinne, kultura duchowa i folklor. Prace nad atlasem słowackim mają być zakończone w 1974 r.

Zgromadzony dotychczas przez etnografię czeską i słowacką bogaty materiał faktograficzny pozwolił przejść do szerszych uogólnień, do opracowań o charakterze syntetycznym. Pierwszą próbą tego rodzaju było przygotowanie dla wydawnictwa radzieckiego *Narody mira* opracowanie zbiorowe *Czesi i Słowacy* (1964). Dalszym krokiem do całościowego ujęcia obrazu czeskiej i słowackiej ludowej kultury była wydana w 1968 r. *Československa vlastiveda* tom III *Lidova kultura*. Jest ona trzecią w historii etnografii czechosłowackiej publikacją, w której dokonuje się pewnego podsumowania stanu wiedzy o przedmiocie badań tej dyscypliny. Pierwsza w formie katalogu ukazała się z okazji czechosłowackiej wystawy, która odbyła się w Pradze w 1895 r. Drugim był tom zatytułowany *Etnografia* w ukazującym się w okresie międzywojennym wydawnictwie *Československá vlastivěda* (Czechosłowackie krajoznawstwo).

Jeżeli chodzi o tom ostatni, należy stwierdzić, że nie ma w czechosłowackiej literaturze etnograficznej prac, które by pokusiły się o bardziej całościowy, syntetyczny obraz kultury ludowej. Publikacja ta, na którą złożyły się opracowania wielu autorów, stanowi nie tylko dokumentację obecnego stanu etnografii, ale dąży do wyjaśnienia zjawisk kultury ludowej w jej historyczno-strukturalnym aspekcie.

Ten krótki przegląd prac etnografów czeskich i słowackich nie wyczerpuje naturalnie bogatej problematyki badań etnograficznych prowadzonych w tym kraju. Ma on jedynie na celu zasygnalizowanie głównych kierunków zainteresowań etnografii czechosłowackiej i zwrócenie uwagi na te zagadnienia, które wiążą się pośrednio lub bezpośrednio z zagadnieniem zmiany kulturowej. Należy przy tym podkreślić, że omówione zostały przede wszystkim prace prowadzone w ramach Czeskiej i Słowackiej Akademii Nauk i publikowane w ich wydawnictwach.

Slovenska (ideový zamer), „Narodopisné informácie”, R. 1: 1969 nr 2, s. 5-27; S. Kováčovičová, *Atlas ľudovej kultúry na Slovensku*, „Slovenský Národopis”, R. 17: 1969 nr 3-4, s. 413-420.